

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI DERGİSİ

DİNİ İLMİ EDEBİ MESLEKİ AYLIK DERGİ

Cilt : XI Sayı : 6

KASIM — ARALIK 1972

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

SİZDEN ÖNCE GELENLERİN DURUMU
SİZİN BAŞINIZA GELMEDEN CENNETE
GİRECEĞİNİZİ Mİ ZANNETTİNİZ? PEY-
GAMBER VE ONUNLA BERABER MÜ'-
MİNLER: «ALLAH'IN YARDIMI NEZA-
MAN?» DİYECEK KADAR DARLIĞA VE
ZORLUĞA UĞRAMIŞLAR VE SARSIL-
MIŞLARDI; İYİ BİLİN Kİ ALLAH'IN YAR-
DIMI ŞÜPHEŞİZ YAKINDIR.

(Bakara : 214)

İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşlerini
Filen İdare Eden Sorumlu Müdür

M. SAİM YEPREM

Diyanet İşleri Başkanlığı
Derleme ve Yayın Müdürü

TÜRKLERİN İSLÂM TARİHİNDEKİ YERİ

II

Ph. Dr. Zekeriya KİTAPÇI
Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler
Fakültesi Asistanı

«TÜRKLER KENDİLERİNİ TOPARLIYOR»

Hernekadar Türkler'in Brokalman'ın da ileri sürdüğü -yukarıda zikredildiği gibi- Orta Asyada bir tekamül devresi geçirdikten sonra Tarih devrelerine girdiği ve oradan dünyanın dört bucağına yayıldıkları bir gerçek isede, Türklerin tarih önceki devirlerine aid bildiğimiz şeyler yarı dinî rivayetlerle, milli destanlarımızın -pek tabii olarak mübaleğalı şekilde- ortaya koyduğu hikayelerden ileriye gidememektedir.

Fakat Orta Asya'da asırlarca süren bu kaynaşmalar, çalkalanmalar, didişmeler ve boğuşmalardan sonra Türkler milâdî VI. asırda (İSLÂM hidayet güneşinin doğduğu asır) tarihte ilk defa Türk militarizminin temel esaslarına dayanarak Türk ismiyle anılan bir devlet kurmuşlardır. Çinli kaynakların 'TUKİUE' diyerek bahsettikleri bu Türkler akıllara durgunluk verecek tarzda büyük ilerlemeler kaydetmişler ve çok kısa bir zamanda kendilerini toparlayarak tarih sahnesinde boy göstermişlerdir.

Dağınık Türk boylarını devlet şuuru millet ve hakimiyet ruhu etrafında toplayarak kısa zamanda büyük ve kuvvetli bir devlet kurmaya muvaffak olan büyük Türk Hakanının yaptığı hareketin aynısına VII. asrın ilk yarısında Arabistan'da da şahid oluyoruz. Zira tamamen dağınık bir halde yaşayan ve tarihte hiç bir defa uzun ömürlü devlet kurmayı başaramamış olan başı bozuk bedevi Arap kabileleri ilk defa İslamiyet sayesinde ve Hz. Muhammed'in kumandanlığında birleşerek büyük bir devlet kurmuşlar ve bu devletin hududu doğuda Çin'den başlamak üzere batıda İspanya'ya kadar uzanmıştır.

Bumin Han'ın azmi ve iradesi altında birleşen dağınık Türk boylarının kurduğu ve tarihe «GÖK — TÜRKLER» adıyla geçen bu devletin sınırları : Bugünkü Moğolistan ve Çin'in kuzey kısımlarından başlayarak geniş Orta Asya bozkırlarında dahil olmak üzere Kara Deniz'in doğu kısımlarına kadar yayılmışlardır.

Çok geniş bir sahaya yayılmış olan bu Gök Türkler devleti önce Doğu ve Batı Göktürkleri olmak üzere ikiye ayrılmış daha sonra Çinlilerin yıkıcı faaliyetleri sonucu Milâdî 630 da doğu Göktürkleri ve 659 da da Batı Göktürkleri yıkılıp gitmişlerdir. (7)

(7) The encyclopedia of Islam. S: 6/900

Orhon Abideleri'nin her satırı hatta her kelimesi Çinlilerin yüz karası hareketleri ve cibilliyetlerinin iktizası akıl ve hayale gelmedik bin bir türlü desisleri sonucu Türk milletinin maruz kaldığı bu büyük ve birbirini kovalayan bir çok felaketlerin çok acı ve fakat ne yazıkki gerçek bir muhasebesidir.

Basiretli Türk büyükleri tarihin bu şekilde tekerriir etmesine bir kere daha fırsat vermemek için, Türk milletini her devirde görülmesi muhtemel olan bu kabil habis oyunlara karşı daima uyanık tutmak için, geçmişte olup biten felâketleri ve millet varlığına karşı girilen bu ihanet ve hiyanetleri unutturmamak için, gelecek nesillerin hafıza ve hatıralarında tazeliğini muhafaza ettirmek için bugün tarihe ORHON ABİDELERİ olarak geçen büyük anıtları diktirmek mecburiyetinde kalmışlardır. (x).

Bugün bile her münevver Türk vatanperverlik ve milliyet hislerini coşturan, göğsünü kabartan ve tekrar tekrar ibretle okuması gereken bu kitabelerde : Türk milletinin şahsiyeti en samimi ifadelerle tahlil edilmiş ve bunun yanı sıra yine Türk milletinin istiklâlini nasıl kaybettiği, Çinlilere nasıl esir oldukları, bunlardan daha vahimi sınır boylarındaki Türk beylerinin nasıl bir hiyanet şebekesinin içine düşürüldüğü neticede Türk ulusunun kanlarının seller gibi aktığı, kemiklerinin dağlar gibi yığılğı, bunun içinde var olmanın istiklâl ve hürriyet içinde yaşamının Türk milletinin tarihi bekası için bir ilahi kanun niteliğinde olduğu belirtilmiştir (8).

Büyük Göktürk Devleti yıkıldıktan sonra tamamen sahipsiz kalan Türk boyları bilindiği gibi iki büyük tehlike ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu tehlikeler Doğuda Çinliler ve Batıda ise ilk defa tarih sahnesinde boy gösteren Araplar'dan gelmiye başlamıştır.

Evet! Tarihin ilk çağlarından beri çölün sessiz ve sakin sinesine gömülerek hemen hemen dünya olayları ile tamamen ilgisiz kendi hallerinde dağınık bir şekilde yaşayan Arap kabileleri İslâm Dininin getirdiği yeni bir dinamizmle birdenbire ortaya çıkmışlar ve dünyanın siyasi vechesini değiştirmeye muvaffak olmuşlardır.

Arap yarımadasının ortasından fıskırarak etrafa dağılan bu taze kuvvet bir taraftan batıya yönelerek Mısır ve Afrika'nın kuzey kıyılarını ta İspanya'ya kadar istila ederlerken diğer taraftan da doğuya doğru ilerlemişlerdir. İran'ı istilâ eden Araplar binlerce yıl yaşamış Sasaniler Devletini yıldırım süratle çiğneyerek ta Maverâ-ün Nehre kadar uzanmışlar ve Türk kapılarını döğmeye başlamışlardır.

HZ. ÖMER «SAKIN TÜRK YURTLARINA GİTMEYİNİZ» Diyor

Orada karşılarında yeni bir kuvvet ve yeni bir millet buldular. Bu millet Orta Asya'nın iklimi kadar sert ve haşin, fakat disiplinsiz dağınık bir şekilde yaşıyordu. İzzet ve ıkbali ayaklar altına alınmış, devleti bir takım entri-

(x) Orhon Abideleri hakkında daha fazla bilgi almak için Munarrem Ergin'in hazırladığı «ORHON ABİDELERİ» kitabına bakınız. Müellif orada son gelişmeleri de değerlendirek söz konusu abideler hakkında en ciddi çalışmaları yapmış ve bu incelemeleri Orhon Abidelerinin metni ile birlikte Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1000 temel eser serisinde neşredilmiştir.

(8) Orhon Abideleri: Munarrem Ergin S: 9, -11, -15, 11h.

kalarla yıkılmış ortada kendisine yön verecek ve millî birliği sağlayacak kuvvetli bir lider de yoktu. Araplar harp meydanlarında şimdi de bu Türklerle karşı karşıya geliyorlardı.

Koskoca yarımadayı bir baştan bir başa çiğneyerek geçen Arap Komutanı Ahnef b. Kays kazandığı zaferlerin kendisine verdiği haklı ve sonsuz bir itimatla yeni yeni feth hareketlerine girişmeyi düşünüyordu. Bu yeni hedefi Ceyhun Nehri'nin öbür yakasındaki yaşayan Türkler olacaktı.

Ahnef bir taraftan yeni feth tasarılarını yaparken diğer taraftan da durumu zamanın büyük halifesi Hz. Ömer'e bildirmeyi ihmal etmedi.

Devlet işlerinde birçok hadislerde basiretli ve çok uzak görüşlü hareket ettiği bir gerçek olan Hz. Ömer önce bu yeni fetihlerden ve İslâm hududunun doğuda genişlemesinden son derece memnun olmuş gibi görünürken daha sonra kendisini yıldırım çarparcasına bir tehevvue kapılarak «—Keşke Ahnef b. Kays'ı bu işe memur etmeseydim!» diyerek bu bedbinliğini izhar etmiş ve Ahnef'e yazdığı bir emirnâmesinde şöyle demişti :

— Bütün bunlardan sonra sakın Nehri; (Ceyhun nehri'nin, öbür yakasına Türklerle meskun bölgelere) geçme. Şimdiye kadar fethettiğin yerlerle iktifa et» (8).

Böylelikle dünya yeni bir güreşi seyretmeğe hazırlanıyordu. Bu güreş meydanında ilk defa tarih sahnesinde görülen Araplarla, asırlarca Asya bozkırlarında at koşturmuş, devletler kurmuş ve ne yazık ki bu sıralarda hem devleti yıkılmış hemde milli birlik ve beraberlikleri yok olmuş temamiyle sahipsiz kendi başlarına varlıklarını devam ettirmek mücadelesini yapan Türkler görünüyordu.

Arap komutanları bilhassa Kuteybe b. Müslim'le başlayan Türkistan hareketi sırasında hep bu başıbozuk Türklerle çarpışmışlar ve yarım asra yaklaşan harpler ve kanlı boğuşmalar sonucu buralarda ancak hakimiyetlerini kurabilmişlerdir. Bu çarpışmalar gerek İslâm Tarihi gerekse Türk tarihi için çok önemli bir dönüm noktası teşkil ediyordu.

Artık Türklerin siyasi sosyal ve kültürel hayatlarında yeni bir devir açılacaktı. Eski dünya kıtalarının siyasi vechesi yeniden değişecekti.

İslâm Dinî Araplara kazandırdığı yüksek ruhu ve dinamizmi Türklere de kazandıracak ve Prof. M. Kaplan'ın dediği gibi :

«Vahdet Dini olan İslâmlık aşiretlere bölünmüş ve birbirleri ile kavga eden Türkleri bir araya getirecek aynı yüksek iman ateşi ile yoğuracak ve onları yetmiş iki milletin efendisi ve hristiyan toprakları üzerinde yüzyıllarca süren büyük bir İmparatorluğun kurucusu yapacaktır.» (10)

Müslüman Türklere Anadolu'nun kapıları belki bu sayede açılacak, Anadolu karış karış istila edilecek İstanbul surları Türk'ün imar ateşiyle âdeta eriyecek, köhne Bizans İmparatorluğu'nun enkazı üzerine üç kıtaya hakim yeni bir Osmanlı Cihan İmparatorluğu kurulacak yeni bir nizam ve hakimiyet, Osmanlı nizam ve hakimiyeti ortaya çıkacaktı.

(9) Tarih-al-Umam Val-Muluk: Taberi S: 4/263.

(10) Türk Edebiyatı (aylık fikir ve sanat dergisi) sayı: 2.

Araplarla Türkler arasında başlayan bu yeni mücadelede şübhesiz Araplar Türklere üstün geleceklerdir. Fakat bu galibiyet mutlak bir zafer olmaktan ziyade İslâm Dininin korunması ve tebliğ görevinin daha emin ve sağlam ellere tevdi edilmesi şeklinde tecelli edecekti. Belkide kaderin Türk milleti için kesin hükmü bu idi.

Çünkü Allah Kur'ân-ı Kerîm'inde İslâm Dünyası ve insanlık için yeni bir oluşuma yol açacak olan şu müjdeyi veriyordu. Bu bir va'di ilâhi idi ve şöyle diyordu :

«Ey iman edenler! içinizden kim dininden dönerse Allah, müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorlu, kendisinin onları seveceği onların da kendisini seveceği bir kavim getirir ki; onlar Allah yolunda savaşır ve hiç bir kınayanın kınamasından dedi kodusundan çekinmezler. Bu bir Allahın lutfu ve inayetidir ki, onu kime dilerse ona verir. Allah ihsanı bol olan, ençok bilendir.» (11)

Hakikaten çok geçmeden Kur'ân'da zikredilen bu va'di ilâhi tahakkuk etmiş ve Türk milletinin şahsında gerçek olmuştur. R. Bullard'ın dediği gibi:

«Araplar her ne kadar İslâm Dini ve Arab dilinin (fazlı) sayesinde fethettilikleri geniş ülkelerde Türkistan da dahil bir ahenk ve düzen ortamı sağlamışlarsa da daha sonraları bu işi(yani) birleşik bir politika sisteminin inşa ve uygulama işini Orta Asya halkına Türkler'e bırakmak durumunda kalmışlardır. Türkler İslâm Dünyasına başarılı bir şekilde girdiler. (Önceleri) köle olarak (daha sonraları) ücretli asker ve yüksek maaşlı (rütbeli) komutan olarak geldiler. Neticede bütün İslâm Dünyasının hakimi oldular.» (12)

TÜRKLER İSLÂM ÜLKELERİNDE GÖRÜNÜYOR

Hernekadar Türkler yukarda müteaddid beyanlarla belirtildiği gibi Orta Şarkta hakim kuvvet ve vurucu güç olarak önemli işler başarmışlar, milletlerin mukadderatlarına yön vermişlerse de onların İslâm ülkelerine ve büyük Arap merkezlerine ne zaman geldikleri kesin olarak bilinmemekte ve durum tarihin karanlık sayfalarına bırakılmaktadır.

Eldeki rivayetler özellikle bazı büyük kütüphanelerdeki kıymetli yazmaların mükemmel bir şekilde neşredilmesi ve ilim alemine tanıtılmasından sonra bir hayli çoğalmışsa da maalesef Türkler'le ilgili bir çok meselelerde olduğu gibi bu önemli meseleyi yeteri kadar aydınlatıcı olmaktan uzaktır.

Bununla beraber bu bilgilerin konuyu bir çok yönlerden aydınlattığı ve yeni yeni fikirlerin tekamülünü sağladığını ikrar etmemek herhalde in-safsızlık olur.

Kanaatımıza göre, bunun başlıca nedenleri arasında gerek Türkler'in gerekse Arapların yaşadıkları toprakların (iki ülkenin) coğrafi konumu bakımından birbirinden çok uzaklarda oluşu gelmektedir. Pek tabii olarak bu uzaklık faktörü nedeniyle iki milletin, Arapların yayılma ve genişleme devirleri müstesna uzun tarihleri süresinde hiç bir zaman birbirleri ile karşı karşıya geldikleri görülmemiştir.

Durumu olumsuz yönden etkileyen bu ve buna benzer fatörler (meselâ iktisadî ve sosyal bağların olmaması) na rağmen yine de bazı Türklerin

(11) Kur'ân-ı Kerim Suretü'l Maide âyet: 54

(12) The Middle East: Sir R. Bullard S: 6.

İslâm güneşinin belkide doğmasından önce çeşitli yollardan Arabistan şehirlerine hatta Mekke'ye kadar gelmeye muvaffak olduklarına dair bazı rivayetler bulunmaktadır.

Araplar Emeviler Devrinde bilhassa Kutuybe b. Müslim komutası altında Türkistanı istila etmek için Maverâ ün-Nehre hücum ettikleri zaman bu hücumların ve devamlı saldırıların sonucu gerek kadın, gerekse erkek olsun pek çok Türklerin köle olarak Basra, Bağdad, Şam v.s. gibi büyük Arap kentlerine sevkedilmeleri kaçınılmaz bir zaruret olmuştur. (x)

İslâm ülkelerine sevk edilen bu Türklerin basit ve içtimaî mevkiden napsiz kimseler olduğu zannedilmemelidir. Onların çoğu asilzade sınıfına mensup kimselerdi. O kadarki çoğu kere hilafet merkezine gönderilen bu kimseler arasında hanlar, hatunlar, hatta hakan ailesine mensup kimseler bile vardı.

Haddi zatında, Said b. Osman'dan başlayarak Kuteybe ve onu takip eden Arap valileri Horasan'a geldikleri zaman aralarında artık teamül haline getirdikleri bir adet gereğince derhal bir ordu hazırlıyor ve BAY-KENT - BUHARA - SEMERKANT gibi Türkistan'ın zengin şehirlerine hücum ediyorlardı. Araplar pek tabii olarak Türkistan şehirlerine girdikleri bu devamlı saldırılar sırasında çoğu zaman Türkleri insafsızca kılıçtan geçirmişler, Türk şehirlerini yağma etmişler ve neticede had ve hesaba gelmiyecek miktarda hazinelere sahip olmuşlardır.

Bu arada şu durumu belirtmek icap ederki; zaten milli birlik ve bütünlüklerini kaybetmiş dağınık yerli Türk boyları, sadece millî duygularının tesir ve tahriki ile her nekad bu mücehhez Arap Ordularına karşı akıllara durgunluk ve hayranlık verecek bir tarzda canlarını dişlerine takarak mücadeleye girişmekten ve onları yurtlarından koğmak için sonuna kadar boğuşmaktan geri kalmamışlarsa da, çok ağır kayıplar verdikleri de bir gerçektir. (13)

Araplar ele geçirdikleri bu çok fazla ganimetlerin yanı sıra pek çok Türkleri de esir olarak alıyorlar ve onları büyük şehirlere gönderiyorlardı. Şurası önemle kaydedilmeğe değerki, bu Türk asıllı köleler çok kısa bir zamanda taşıdıkları müstesna meziyet ve kabiliyetleri dolayısıyla sosyal mevkilerini yükseltmişler ve devlet idaresinde hakikaten önemli mevkiler işgal etmişlerdir.

İdarî hizmetler bir tarafa, bu Türkler taşıdıkları yüksek ruh, şecaat ve kahramanlıkları ile devlet büyüklerinin ve halifelerin itimadını kazanarak orduya alınmışlar, zamanla hilâfet ordusu Türk asıllı komutanların eline geçmiştir. Türk asıllı kölelerin kazandıkları yüksek mevkilere bir misâl olmak üzere ,orduda AFŞİN'i zikredebiliriz. Türk asilzadelerinden olan Afşin, aynı zamanda Hilâfet Ordularının başkomutanıdır. FETH b. HAKAN'da büyük devlet adamı, büyük ıslâhatçı ve Abbasi Halifelerinden Mütevekkil'in ençok itimat ettiği ve beğendiği adamdır. Al-Hureymi Türk'tür. Arap dilinin kudretli hakimi büyük edip ve şair, aynı zamanda o devrin yabancıları ha-

(x) Bu konularda daha fazla bilgi almak için «TÜRK KÜLTÜRÜ: S: 112» mecmuasına bakınız. Orada konu çok daha ayrıntılı olarak tarafımızdan incelenmiş «İslâm Kentlerine Yerleştirilen İlk Türkler» hakkında derli toplu bilgiler verilmiştir. Z.K.

(13) Türk Kültürü Mecmuası (Ankara) Sayı: 112.

kir gören mutaassıp Arap milliyetçiliğine karşı azınlık milliyetçiliği (ŞUU-BİYYE) nin en belirgin simalarından biridir. (14)

* * *

«ARTIK TÜRKLER HERŞEYE HAKİM OLDULAR»

Emevler Devrinin yerini şüphesiz Türklerinde büyük yardımlarıyla Abbasiler almıştır. (750-1258) Abbasiler her nedense bir takım politik nedenlerle olsa gerek Bağdad'ı kendilerine hilâfet merkezi olarak inşa etmişlerdir. (762) Abbasiler'in bu hareketi Türk tesirinin Bağdad'a sıçramasında Türklerin lehine büyük bir merhale olmuştur. Zira daha sonraları İran'da saltanat kurmuş Türk hükümdarlarının bir ayağı Bağdad'tan eksik olmamıştır.

Zaten Emeviler devrinde büyük Arap merkezlerinde, devlet büyüklerinin konaklarında, halifelerin saraylarında bir hayli dikkati çeken Türklerin Abbasiler devrinde arap merkezlerine akışları süratlenmiş sayıları da eskiye nazaran bir hayli yükselmiştir. Zamanla bu Türklerin devlet ricali nezdinde itibarları artmış, nüfuzları yükselmiş artık halifelere bile hükmeder olmuşlardı. Devlet ve hükümet işlerinde tesirleri okadar hissedilir olmuştu ki, onlar, istediklerini Hilâfet'ten azlederler devletin başından uzaklaştırırlar ve yerine yine kendilerinin istedikleri bir kimseyi halife ilân ederlerdi.

Bu bakımdan bir arap, şairinin Türklerin Hilâfet dünyasındaki durumunu en veciz bir şekilde dile getiren şu beytindeki gerçekleri mübaleğalı olarak görmemek lâzımdır. Büyük Tarihçi Mesudi'nin kaydettiğine göre arap şairi şöyle yakınmaktadır:

«Artık Türkler her şeye hakim (ve sahip) oldular. (Diğer bütün) insanlara Türklerin (emirlerini) işitmek ve (arzularına boyun eğmek) itaat etmekten başka yapacakları bir şey kalmadı.» (15)

Filhakika Abbasiler devrinde Türkleri devlet hizmetinde kullanan onları büyük makamlara getiren ilk halife Mansur olmuştur (754-775). Mansur hilâfet makamına geldiği zaman Abbasi Devleti'nin gerçekten de temelini atmıştır. Daha sonraları İslâm Medeniyetinin göz kamaştırıcı bir merkezi haline gelen Bağdad'ın yeniden tesis ve inşası ile yetinmemiş devlet idaresinde gerekli reformları yapmış bu arada bazı önemli makamlar ihdas etmiştir.

Bu önemli makamlardan biri olan Hicabet makamına sadakat ve hizmetinden pek emin olduğu HAMMAD adında bir Türk'ü getirmiştir. Letaif-al-Maarif müellifi bu hususta bizlere kesin ve aydınlatıcı bilgiler vermektedir ve demektedir ki:

«Abbasi Halifelerinden Türkleri ilk defa devlet işlerinde istihdam eden Halife MANSUR olmuştur. Mansur (Türklerden) Hammad'ı seçmiş ve istihdam etmiştir. Ondan sonra gelen MEHDİ ise MÜBAREK (adındaki) bir Türk'ü istihdam etti. Daha sonraları (gerek) şair halk (devlet büyükleri) (gerekse) Halifeler sözü geçen iki halifeye uyarak Türkleri istihdama devam ettiler» (16). «Halifeler Türkleri istihdam işinde okadar ileri gittilerki

(14) at-Türk fi Muallafat-ul-Cahiz ve Mekanetühüm Fit-Tarih -al- İslâmi; (basılıyor) Zekeriyâ Kitapçı S: 260.

(15) Muruc-üz-Zeheb ve Meadin ul Cevher: Mesudi S: 2/336.

(16) Letaif-ül- Maarif: as-Saalibi S: 20.

Artık Arapların devlet işlerinde öncülük ve tercihleri ortadan kayboldu gitti.» (17)

Bir nevi başbakanlık müsteşarlığı gibi bir makam olan Hicabet'e Abbasi Halifeleri büyük önem vermişler ve bu makama atanacak kimseler üzerinde titizlikle durmuşlardı. Liyakat ve dirayetleri yanında güçlü, kuvvetli, yakışıklı ,heybetli, oturmasını kalkmasını bilen kimseler üzerinde durulurdu (18) ki artık Türkler bu görev için biçilmiş kafta gibi idiler.

Pek tabii olarak İslâm Medeniyetinin gelişmesi ile Hicabet daha da gelişmiştir. Bu makama atanan kimselere HACİB denirdi. Vazifeleri devlet büyükleri ile halifeler arasındaki münasebetleri organize etmektir. Sonraları halifeler devletin bir çok işlerini Hacibe danışır ve ona havale eder olmuşlardı.

Şukadarını söyleyebiliriz ki, Mansur'la başlayan bu hicabet makamına Türklerden Hacıp tayin etmek Abbasi halifeleri arasında bir nevi adet ve gelenek olmuştur. Hernekadar konunun tafsilatına inmenin yeri burası değilse de bazı halife ve onların Türk aslından gelen Hacıplerini burada zikretmeyi gerçektende faydalı buluyoruz. Meselâ:

Mansur'un Hacı Hammad'dır. Hammad'ın Halife Mehdi devrinde de bu görevde kaldığı ve vefat edince yerine Mubarek'in getirildiği anlaşılmaktadır. Mutasım'ın hacibi Vasif, oğlu Halife Vasık'ın ki ise İtah, Muntasır'ın ki ise büyük Türk komutanı Buğa'dır.

Halife Müstain Türklerden Otamış'ı hacip tayin etmiştir. Mutez ise Semmah'ı ve Halife Mühted'i ise Arap kaynaklarında Bak - Bak ve Babekyal adındaki nüfuzlu bir Türk komutanını kendisini Hacıp tayin etmiştir.

Halife Mutemed'in hacibi ise yine Türklerden Musa ondan sonra da Cafer olmuştur. Bir misâl olarak yukarıda tesbit ettiğimiz durum bile Abbasi Devletinde Türklerin nüfuz ve hakimiyetlerinin nerelere kadar uzandığını apaçık göstermektedir. (19)

* * *

İKBAL KAPILARI TÜRKLERE AÇILIYOR

Memun Devri (813-833) Türkler için büyük bir merhale teşkil etmektedir. Hilâfet makamına geçmeden önce kendisi Horasan'da vali bulunuyordu. Böylelikle Türkleri daha yakından tanımak fırsatını buldu. Belazüri, Memun'un tahsildarlarına devamlı olarak Türklerle ilgilenmelerini istediğini ve Türk hakanlarından birisi kapısına geldiği zaman ona büyük izzet ve ikramlarda bulunduğunu yazmaktadır. (20)

Memun böylelikle bazı Türk asıladelerini etrafına almayı başarmıştır. Bunlar arasında TOLUN'u KAVUS ve oğlu AFSİN'i zikredebiliriz. Bunlardan ziyade bizim üzerinde durmak istediğimiz çok önemli bir husus daha vardır.

(17) Tarih ul-Hulefa: as-Suyuti S: 118.

(18) K. al-Hicap: al Cahız S: 2/39.

(19) Hicabet hakkında Köprülü' İslam Medeniyeti Tarihinde' bilgi vermişse de Türk hacıpleri hakkında pek fazla bir izahta bulunmamıştır. Bu hususta daha fazla bilgi almak için Arapça şu eserlere bakınız: al-Ikd al-Ferid: S: 5/121, 122-123 al-Taberi S: 11/33. Letaif al Maarif, S: 20. Tarih-ul-Hulefa, 188.

(20) Futuh-al-Buldan al Belazüri S: 606.

Şöyleki; daha veliahdlığı zamanında Türklerden bir hassa ordusu kuran Memun halife olduktan sonra birçok olaylarla beceriksizliği artık aşikâr olan Arap ve İranlı askerlerin yanında Türkleri de orduya katmak ve böylece hilâfet ordusunu takviye etmek istemiştir.

Konuyu daha etraflı olarak müzakere etmek için bugünün deyimi ile «YÜKSEK ASKERİ ŞURA» yı toplantıya çağırmış ve devrin yüksek rütbeli büyük komutanları ile dirayetli devlet adamları da Memun'un emri ile bu toplantıya katılmışlardır. Büyük arap edibi Cahız bu toplantı hakkında dikâte şayan çok ayrıntılı bilgiler vermektedir (21). Neticede Türklerin üstün meziyetli insanlar oldukları ve orduya alınmalarının yararlı olacağı kabul edilmiştir.

Şimdi karşımıza şöyle bir süal çıkmaktadır. Acaba Memun bu samimi isteğini tatbik sahasına koyabilmişmidir? Maalesef buna olumlu cevap veremiyoruz. Çünkü annesinin bile Türk olmasına rağmen etrafındaki koyu arap milliyetçiliğine bağlı komutanlardan çekinerek böyle bir şeye teşebbüs etmediği anlaşılmaktadır.

Memun'dan sonra Hilâfet makamına gelen Mutasım'la (833-842) Türkler için yeni bir devir başlamıştır. O, devirinde artık tamamen çaptan düşmüş Arap ordusunu bir tarafa iterek Türklerden müteşekkil yeni ordular kurmuştur. İlk zamanlarda (8-12) bin arasında olan bu Türk askerlerinin sayısı zamanla çok yükselmiştir (22). Hamevi bunların (70) bin, (23) an-Nücum-üz-Zahira müellifi ise (80) bin (24) kişi olduklarını kaydetmektedir. Onun içindir ki, Ali b. Cehm demiştirki:

«Benim bir halifem vardır ki onun Türklerden yağmur gibi ok atan yetmiş bin kişilik bir ordusu vardır.»

Bununla beraber bazı arap asıllı şairler Mutasım'ı büyük bir cüretle dillerine dolamaktan çekinmişler ve onu çok ağır bir dille hicvetmişlerdir. Bunlar arasında devrin alevi' şairi D'ibal al Huzar'yı zikredebiliriz. Alevi şair Mutasım'a olan kin ve gayzini şu şekilde ifade etmiştir:

«Başımıza (öyle) bir halife geçti ki, O hak yolda olmadığı gibi ne dini ne de aklı vardır.

Halkın işleri Vasif ve Eşnas (x) tarafından yürütüldüğü için yüz üstü kaldı. (Üstelik) bela ve musibetlerde çoğaldı.

(Artık) sen o hakir Türklerden başka hiç bir kimseyi düşünmez oldun. Sen onların (sanki) hem anası hem de babası oldun.» (25)

Türklerin Bağdad'a gelmesiyle halkın sosyal, ekonomi, şiir, edebiyat v.s. bölümlerinde yeni yeni gelişmeler oldu.

Büyük Arap Edibi Cahız, Fezail-ül-Etrak adındaki kıymetli eserini bu gelişmelerin neticesi olarak kaleme almıştır. Büyük Türk hayranı, Türk dostu belkide gelmiş geçmiş en büyük Arap nasiri eserinde, o güzel uslubu

(21) Fezail -ül- Etrak (min resail-al-Cahız) S: 1/40, 41, 42.

(22) Tarih -ul- Hulefa: as Suyuti, S: 232.

(23) Mucam-ul-Büldan: al-Hamevi S: 1/174

(24) an-Nucum-uz-Zahire, İbni Tağri Burdi S: 2/208.

(X) Vasif ve Eşnas Mutasım devrinin en büyük Türk komutanlarından ikisidir. Aynı zamanda hicabet makamında da bulunmuşlardır. Z.K.

(25) Dibal ibni Ali al- Huzai S: 234.

ile Türklerin hareketlerini meziyetini milli özelliklerini en açık bir şekilde beyan etmiştir. Aynı zamanda bu kıymetli eser o devirden bize intikal eden en kıymetli vesikalardan biridir.

Daha sonra Mutasım bu Türkler için SAMARRA şehrini inşa ettirmiştir. (x)

Buraya kadar yaptığımız bu tahliller ve araştırmalar Türklerin daha bizzat kendi öz devletlerini kurmayı gerçekleştirmeden İslâm Tarihi ve Hilâfet Ülkelerindeki durumunda kısmen de olsa bir ışık tuttuğu ve okuyuculara temel fikirler verdiği kanısındayız.

Daha sonraları Türkler İslâm Ülkelerine bir halaskar, bir kurtarıcı dört gözle beklenen bir fatihler ordusu olarak gireceklerdir. İslâm'ın bayrağını Araplardan Selçuklular devir ve teslim alacaklardır. Onları büyük cihan hakimiyeti, nizamı ve imparatorluğunu kuran OSMANLI TÜRKLERİ takip edecektir.

Öyle bir Osmanlıki, B. Lewis onların haşmetini şu satırları ile tasvire çalışmaktadır :

Osmanlı Türklerine gelince; Onların (kurmaya muvaffak oldukları cihan) imparatorluğu İslâm'ın bizzat kalbgâhı olan toprakları da içine alıyordu. (İslâm hidayet güneşi bizzat o topraklardan doğarak dünyayı aydınlatmıştı) Osmanlı tarih kitaplarında İmparatorluğun (haşmet devrindeki) toprakları İslâm Toprakları (Darul - İslâm) olarak kaydedilmiştir. İmparatorluğun SULTANI, İslâm (Dünyasının) Padişahı, İmparatorluğun ORDULARI, İslâm askerleri olarak telakki edilirdi. İmparatorluğun dini liderine bütün alemleri İslâm için Şeyhul - İslâm gözü ile bakılırdı. İmparatorluğun (geniş hudutları içinde yaşayan) halk kendileri en kuvvetli Müslüman (ve İslâm'a kendilerini adanmış) (kimseler olarak düşünürlerdi.» (26)

Biz müteakip araştırmalarımızda konunun dahada önemli olan Selçukluların ve Osmanlıların daha ziyade garb menba'larına dayanarak İslâm Tarihindeki şerefli mevkilerini aydınlatmaya çalışacağız.

(X) Bütün bu hususlarda (TARİH BOYUNCA TÜRK — ARAP İLİŞKİLERİ» adı altında hazırladığımız beş cildlik seri Eserimizin ikinci cildinde daha geniş bilgi verilmiştir. Z.K.

(26) The Emergence of Modern Turkey B. Lewis S: 13.